הרב יעקב אריאל

מפקיר את הפירות אך אינו מאפשר כניסה למטע

שאלה

אדם החליט להימנע מקטיף פירותיו בגלל חוסר רווחיות ומרשה לאכול פירות ממטעו, אולם הוא לא מעוניין שייכנסו כל מיני ארחי פרחי למטעו, ישברו ענפים ויקלקלו את המטע, ולכן אינו מרשה לאנשים שאינם מוכרים לו להיכנס למטע ולקטוף. האם הפירות הם הפקר ופטורים מחיוב תרומות ומעשרות?

תשובה

1. אנן סהדי – כהפקר בפני שלושה

לכאורה זהו הפקר, גם אם הוא לא הפקיר בפני שלושה אנשים כדין.[1] עצם העובדה שכולם יודעים שהוא מרשה לקטוף את פירותיו דנה אותם כהפקר. 'אנן סהדי' אינו גרוע משלושה אנשים. דוגמה לכך מצאנו בדברי הר"ן[2] בהקשר לביטול חמץ, שנחשב הפקר אף שהוא לא הפקיר בפני שלושה אנשים, כי אנן סהדי שאין אדם משאיר ברשותו חמץ בערב פסח. יש להוכיח יסוד זה גם משמיטה לדעת ה'בית יוסף'. הוא סובר שהפירות הם הפקר מכוח חובת גברא, ולא כדעת המבי"ט[3] שהפירות הם הפקר מכוח אפקעתא דמלכא. לדעת ה'בית יוסף'[4] יש חובה אישית לכל אדם להשמיט את פירותיו, אף שאף אחד לא מפקיר במפורש בפני שלושה. ועל כורחך יש לומר שהפירות הם הפקר, כי אנן סהדי שבשמיטה כולם רוצים לקיים את המצווה, לכן בדעת כולם להפקיר את פירותיהם. וגם אם נניח בנידון דידן שאינו הפקר ממש, בכל זאת הפירות פטורים ממעשר, משום שהבעלים אינו מקפיד עליהם, וכל הרוצה ליטול פירות יבוא וייטול, ולעניין פטור ממעשר די בכך שאין הבעלים מקפיד שייקחו את הפירות. זאת משום שיש שתי סיבות לפטור הפקר ממעשר, כמו שכתבו התוספות:[5] א) משום דגנך ולא הפקר. ב) משום 'ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך', יצא זה שידו וידך שווין. לפי הנימוק השני אין צורך

1. נדרים מה ע"ב; רמב"ם הל' נדרים פ"ב הט"ז; שו"ע, חו"מ סי' רעג סעי' ז.
2. ר"ן, פסחים דף א מדפי הרי"ף, ד"ה ומיהו עניין ביטול.
3. תשובת המבי"ט, מובאת בשו"ת אבקת רוכל (לר' יוסף קארו), סי' כג ד"ה ועתה אני חוזר.
4. שם, סי' כד ד"ה ועתה ראיתי.
5. תוספות, ב"ק כח ע"א ד"ה זה וזה.

בחזרה לעמוד התוכן

בהפקר, אלא די בכך שלמעשה כל אחד יכול ליטול את הפירות, ולא רק הלוי, כדי לפטור אותם מן המעשר.
אלא שבנידון דידן הבעלים אינו מרשה לכל אחד להיכנס למטע ולקטוף פירות, בגלל חשש לגרימת נזקים לעצים. האם גם הפקר כגון דא, שאינו הפקר גמור, פוטר ממעשר?

2. אף כשיש מודר הנאה נחשב הפקר לכול

לכאורה ניתן לפשוט שאלה זו מהמשנה (נדרים מב ע"א):

> המודר הנאה מחבירו לפני שביעית - אינו יורד לתוך שדהו, ואינו אוכל מן הנוטות, ובשביעית - אינו יורד לתוך שדהו, אבל אוכל הוא מן הנטיעות הנוטות. נדר הימנו מאכל לפני שביעית - יורד לתוך שדהו ואינו אוכל מן הפירות, ובשביעית - יורד ואוכל.

ונאמר בגמרא (שם ע"ב):

> ובשביעית - אין יורד לתוך שדהו כו'. מאי שנא דאוכל מן הנוטות? דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי אפקרה! אמר עולא: בעומדין אילנות על הגבולים. ר' שמעון בן אליקים אמר: גזירה שמא ישהא בעמידה.

ופירש הר"ן:

> אמר עולא בעומדין אילנות על הגבולין – אין הכי נמי דללקוט אילנות שבאמצע השדה מותר לירד לתוכה אבל ללקוט אילנות שעומדין על הגבולין לא דרחמנא לא אפקרה לארעא אלא ללקוט פירותיה הלכך כיון שאילנות הללו יכול ללקט אותם לא ירד. ר"ש בן אליקים אומר גזרה שמא ישהא בעמידה – ומש"ה אפי' ללקט אילנות שבאמצע השדה לא ירד לתוכה דנהי דמדינא שרי דארעא רחמנא אפקרה משום גזרה אסור... שמא ישהה.

הרמב"ם (הל' נדרים פ"ו הי"ג) פסק כר"ש בן אליקים:

> אבל אם נדר בשביעית אוכל מן הפירות הנוטות חוץ לשדה, אבל לא יכנס לשדה אף על פי שהקרקע הפקר, גזירה שמא ישהה שם אחר שיאכל, ולא הפקירה אותה תורה אלא כל זמן שהפירות בתוכה.

כלומר אע"פ שהפירות הם הפקר, המודר לא רשאי לקטפם, ולכאורה בעבורו הם אינם הפקר, שהרי למעשה הוא מנוע מלאכלם, ואם כן מי שמדיר את חברו בשביעית לא יכול לקיים את מצוות השמטת הפירות, כי לדעת בית הלל הפקר שאינו לכולם אינו הפקר. וממה נפשך: לדעת ה'בית יוסף' שהפקרת הפירות היא חובת גברא, הבעלים חייב להפקיר, וכשהוא הדיר מישהו – הפקרו אינו הפקר, כי אינו הפקר לכול. לעומת זאת לדעת המבי"ט שההפקר הוא אפקעתא דמלכא, נדרו של המדיר לא יכול לחול, כי אין בסמכותו של המדיר להפקיע את הפקעת המלך ולאסור על המודר להיכנס לשדהו, שהרי הפירות והשדה, המשועבד לקטיפת הפירות, אינם שלו. אלא על כורחך, ההפקר מצד עצמו הוא הפקר גמור, והנדר רק מונע מהמודר מלהיכנס לשדה מסיבה צדדית, ו'אריא הוא דרביע עליה'. מה יהיה הדין באדם שהפקיר את פירותיו אך אריה מונע את הגישה אליהם, האם אינם הפקר? אם כן הוא הדין בנידון דידן, הפירות מצד עצמם

בחזרה לעמוד התוכן

מופקרים, אלא שבעל הבית לא מרשה לכל אחד להיכנס מסיבה צדדית, ואין בכך כדי להפקיע את ההפקר.

3. 'עד אימתי נכנסין לפרדסאות'

הדבר עולה מסוגיות נוספות בשביעית, כגון המשנה בשביעית (פ"ט מ"ז): 'עד אימתי עניים נכנסין לפרדסאות עד שתרד רביעה שניה'. ותמה ה'חזון איש'[6] שמבואר בסוגיית הגמרא שרחמנא אפקרה לשדהו לצורך לקיטת הפירות, ואם כן איך יכול הבעלים לזרוע את השדה בשמינית ולמנוע בפעולתו מהעניים להיכנס לשדהו, והרי הוא מבטל בזה מצוות עשה 'והשביעית תשמטנה ונטשתה'?

ואפשר ליישב קושייתו שאמנם התורה הפקירה את הקרקע לצורך לקיטת הפירות, אך לא התירה לגרום נזק לשדה. לכן אחרי שירדה רביעה שנייה במוצאי שביעית, לאחר שהבעלים כבר חרש וזרע את שדהו בשמינית, הוא אינו מסכים שהעניים ייכנסו לקטוף פירות שנותרו משנת השמיטה, והצדק עימו. נמצא שאותם פירות אסורים למעשה על העניים, אע"פ שהם הפקר.

תקנה דומה מביא ה'כסף משנה'[7] בשם המכילתא, שאדם לא יפרוץ גדר חברו בשביעית מפני תיקון העולם, שלא כל אחד ייכנס ויהרוס את הנטיעות. כלומר הגדר מונעת באופן טבעי כניסה בלתי מוגבלת של אנשים, ונמצא שלמעשה לא כולם יוכלו לאכול פירות שביעית, ובכל זאת ההפקר מצד עצמו הוא הפקר גמור.

4. תקנת 'אוצר בית דין'

כן מוכח מתקנת 'אוצר בית דין' המובאת בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א):

> בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר... ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.

התקנה לא אפשרה לכל אחד ליטול פירות שביעית כאוות נפשו, אלא חילקה אותם לכולם (בהם אנשים מוגבלים שלא יכלו לקטוף אותם בעצמם). ובכל זאת ההפקר הוא הפקר.

וכן פירות שביעית לאחר הביעור, שלפי אותה תוספתא הם הפקר, ובכל זאת לר' יהודה הם אסורים לעשירים. אמנם לדעת הרמב"ן בפרשת בהר[8] העשירים הם הבעלים המבערים, והעניים הם כל העולם. בכל זאת עצם ההגבלה שלמפקיר עצמו אסור לזכות לעצמו זו הגבלה בהפקר, כי סתם הפקר מותר לכולם כולל למפקיר עצמו, כמבואר בגמרא (ב"ק כח ע"א):

> המפקיר את כרמו, והשכים בבקר ובצרו – חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ובפאה, ופטור מן המעשר.

6. חזו"א, שביעית סי' טו ס"ק יא.
7. כסף משנה, הלש שביעית פ"ד הכ"ד.
8. רמב"ן, ויקרא כה, ז.

בחזרה לעמוד התוכן

ואין לומר שר' יהודה, שסובר שהביעור מיועד רק לעניים, סובר כבית שמאי שהפקר לא חייב להיות לכולם, ור' יוסי, שסובר שהביעור מיועד לכולם, סובר כבית הלל. מסתבר שכולי עלמא סוברים כבית הלל, ובכל זאת לדעת ר' יהודה הפירות הם הפקר, אף שהם אסורים לעשירים, כי ההפקר מצד עצמו הוא לכולם והאיסור לעשירים הוא מסיבה צדדית – התורה התכוונה שבעיקר חסרי היכולת יאכלו אותם, שנאמר 'ואכלו אביוני עמך'.

5. מניעת קטיף של גוי פירות שביעית

ראיה נוספת יש להביא, אף היא מהלכות שביעית. צריך למנוע גויים מלקטוף פירות שביעית, וכמו שכתב הרמב"ם (הל' שמטו"י פ"ד ה"ל):

> עיירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם נאמן כדי שלא יפוצו עכו"ם ויבוזו פירות שביעית.

ויש להקשות: אם כן, פירות שביעית אינם הפקר לכול (אלא אם כן נאמר שהפקר לא חייב לכלול גם גויים)?[9] אלא על כורחך צריך לומר שמצד הבעלים הפירות מופקרים הפקר גמור לכול, כולל גויים, אלא שההגבלות אינן מצידו, אלא האחראים על אספקת פירות לציבור (כלומר בית הדין) ידאגו לכך שהפירות יחולקו רק לישראל ולא לנכרים. ומצאתי שהעיר על כך ב'דרך אמונה' (ביה"ל, הל' שמטו"י שם):

> ע"ל בבה"ל הכ"ד שביארנו דאע"ג דפירות שביעית הפקר גם לגוי כמ"ש בירו' פאה פ"ו ה"א ה"מ כגון שהגוי יאכלנו כדין כגון שיתננו או שימכרנו לישראל אבל אם בדעתו לאכלו שאסור להאכילו כמש"כ רבנו בפ"ה הי"ג ובתו"כ והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לכם ולא לאחרים ולא התירו אלא בתושבו או שכירו או אכסניא שסמוך עליו דהוי כבני ביתו כמש"כ רבנו שם בודאי יש למנעו משום קדושת פירות שביעית... שלא להפסיד פ"ש ואף על גב שיש איסור לנעול את שדהו כמש"כ רבנו בהכ"א ה"מ למי שמותר לו לאכול ולא למי שאסור לו לאכלו (ונהי דההפקר הפקר לכולם כדמשמע לשון ונטשתה שלא יהא לך שום בעלות מ"מ יש איסור שגוי יאכלנה).

אמנם הנחתו שאסור לגוי לאכול פירות שביעית אינה פשוטה מכמה סיבות:

א. קדושתם של פירות שביעית אינה כקדושתה של תרומה, שאסורה לזרים. עיקר קדושתם היא שהם מיועדים לאכילה לכל ישראל ואין להם בעלות פרטית, אך מותר להאכיל מהם לגויים הסמוכים על שולחנו, כגון 'לקיטו ושכירו'.

ב. הגוי אינו חייב במצוות, ואין עליו איסור לאכול פירות שביעית, וכשהוא אוכל אותם הוא נחשב לכל היותר כגוזל פירות ללא רשות,[10] אך אם אין הדבר פוגע בזכותם של ישראל, כגון שיש לישראל פירות די והותר, גם גזלן אין הוא.

9. נחלקו בדבר ר"י ור"ל בירושלמי, פאה פ"ו.
10. ר' רמב"ם, פהמ"ש שביעית פ"ד מ"י.

בחזרה לעמוד התוכן

ג. הדרשה של 'לכם' – ולא לנכרים, נדרשה ע"י ה'בית יוסף'[11] כהפקעת קדושה מפירות הגדלים באדמתו של נכרי ולא כאיסור לגוי. וגם לדעת המבי"ט, החולק עליו וסובר שכוונת הכתוב שאסור להאכילם לגויים אינה מחמת חילול קדושת הפירות אלא משום שהם מיועדים ראשית כול לישראל. יש להעדיף ישראלים, אך אין איסור מוחלט להאכיל נכרים.[12]

אך לעצם הסברה כיוונו לדעתו, מכיוון שבעצם פירות שביעית הם הפקר לכול, ורק בגלל מניעה צדדית אסור לאפשר לגוי ליטול פירות לעצמו, ואין בכך כדי לבטל את ההפקר, וההפקר במקומו עומד.

6. מחלוקת ה'פני יהושע וה'מקנה' במפקיר עבד עברי

אולי יש לתלות שאלה זו של הגבלה חיצונית של ההפקר – האם היא פוגעת בהפקר או לא – במחלוקת ה'פני יהושע' וה'מקנה'.[13] התוספות שאלו: מדוע לחזקיה עבד עברי צריך גט שחרור, ולמה לא ישתחרר בלא שטר אלא בהפקר בלבד? ותירץ ה'פני יהושע' שאין זה הפקר, כי אף אחד אינו יכול לזכות בעבד עברי כדי למכור אותו שוב, ורק הוא עצמו יכול לזכות בעצמו, ואם כן ההפקר אינו מועיל לדעת בית הלל שהפקר לעניים לא הוי הפקר. אך בספר 'המקנה' חולק עליו:

> ולענ"ד לא דמי להתם דהתם מיעט ההפקר שלא יזכו בו עשירים משא"כ הכא הפקיר לכל אלא שאין אחרים יכולין לזכות משום שהוא זוכה בעצמו והוי כמו הפקר בעבד כנעני דזוכה בעצמו ואף על גב דאינו יכול למוכרו מ"מ יכול להפקירו ולסלק רשותו, ממנו ואם לא מטעם שהוא זוכה בעצמו הי' אחר יכול לזכות בו...[14]

לכאורה הנושא של נידון דידן תלוי במחלוקת ה'פני יהושע' ו'המקנה'. לדעת 'המקנה' ההפקר הוא בעצם לכולם, והמניעה שלא כל אחד יכול להיכנס ולקטוף כאוות נפשו היא חיצונית, ובכל זאת ההפקר הוא הפקר, ופטור ממעשרות. אך לדעת ה'פני יהושע' הסובר שהפקר כזה אינו הפקר, א"כ גם בנידון דידן לדעתו הפקר שאינו מאפשר לכולם לזכות בפירות ללא הגבלה אינו הפקר וחייב במעשרות.[15]

מיהו נראה שיש לחלק בין מפקיר עבד לנידון דידן. במפקיר עבד אין שום אפשרות שמישהו אחר יזכה בו, לכן לדעת ה'פני יהושע' ההפקר לא מתחיל כלל. בנידון דידן הפקר תופס, אלא שגורם חיצוני מגביל אותו במידה ידועה. ולדוגמה, אורח שייכנס למקום ויקטוף פירות, גם ה'פני יהושע' יודה שלגביו ההפקר תופס. מה גם שה'פני

11. שו"ת אבקת רוכל, סי' כד ד"ה ומ"ש וגם.
12. ור' מש"כ בעניין יצוא פירות שביעית לחו"ל, בתחומין ז ובאהלה של תורה ח"ג (זרעים) סי' ח.
13. פני יהושע וספר המקנה, קידושין טז ע"א, לתוס' ד"ה ולימא לי'.
14. יעוי"ש שהביא ראיה לסברתו.
15. הערת עורך: הרב המחבר הזכיר בתחילה (הערה 5) שלכאורה תליא בשני הסברי התוספות לפטור הפקר. וכאן יש לומר לאידך גיסא שלפי הטעם שידך וידו שוין, הרי שאם בפועל אינו יכול לזכות – אינו ידך וידו שוין, וחייב. תגובת המחבר אכן צ"ע. ייתכן שיש סתירה בין הדברים, אך עצם הדיון אינו תלוי בשאלה זו

בחזרה לעמוד התוכן

יהושע' רצה לתרץ בדבריו את קושיית התוספות, אך התוספות עצמם לא חששו לסברתו, משמע שהם חולקים עליו.

מסקנה

מכיוון שעקרונית ההפקר מיועד לכול, ורק בגלל חשש לגרימת נזק למטע הבעלים מגביל את הכניסה למטע, ההפקר חל והפירות פטורים ממעשר.

בחזרה לעמוד התוכן